

Björg Kjær demonstrerar i sin avhandling *Børn og barndom på fritidshjem* hur institutionsbarnen – innanför de ramar som fritidshemmet tillåter – har skapat sig en egen värld med sina egna regler och värdeskalor. Hon beskriver den med ord som barnslighetens identitetspoetik och en barnslighetens retorik som barnen använder för att förhålla sig till sina vardagliga livsvillkor. Den detaljerade beskrivningen av detta är Kjærs bidrag till den nordiska barnkulturforskningen. Jag har invändningar mot detaljer i avhandlingen, men kapitlet ”Bim, Bam, Busse – jeg har en habitusse!” tar udden av dem. Där visar Björg Kjær vilken skicklig folklorist och vilken skicklig skribent hon är.

Ulf Palmfelt, Visby

Jessica Parland-von Essen: *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Gidlunds förlag, Hedemora 2005. 251 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-700-3.

Historikern Jessica Parland-von Essen lade i februari 2005 fram sin avhandling *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur* vid Helsingfors universitet. I slutet av samma år kom den ut i bokform, nu med några väl valda illustrationer samt några smärre justeringar av formalia.

Jessica Parland-von Essen sätter ljuset på 1700-talets ståndssamhälle och särskilt adelns förhållande till och syn på edukationen och kvinnan. Den röda tråden i studien är att visa och bevisa att döttrarna av ädel börd var bildade, belästa, kultiverade och även naturvetenskapligt informerade, trots seglivade föreställningar om motsatsen. Valet av termen edukation är medvetet och konsekvent och ska betona det starka franska inflytandet i adeln på språk, beteende, val av litteratur m.m. Franska var elitens språk tvärs över nationella gränser i Europa, men också en mur kring adeln och mot andra, lägre klasser. Allusioner till fransk kultur förenade de utvalda och insatta och distingerade dem från de okunniga ”andra”.

Källmaterialet är tryckt material samt otryckt hämtat från arkiv och består av främst korrespondens och dagböcker. Det är fäder och döttrar som skrivit, korresponderat och reflekterat. Några samlingar framstår som särskilt intressanta och rika huvudkällor: Gustaf Mauritz Armfelts brev samt Heinrich Freses brev till respektive äldsta döttrar, Augusta Armfelt och Helena Frese. Curt

von Stedingks dotter Therese skrev dagbok i början av 1800-talet och den ingår i det material som Parland-von Essen har gått igenom. Genom en noggrann läsning och analys av materialet utkristalliserar sig tidens och den sociala gruppens syn på de unga döttrarnas uppfostran och utbildning. Fram träder också en estetisk mall för syfte och innehåll i edukationen. Det var viktigt att de unga kvinnorna lärde sig skriva, tala och röra sig på ett smakfullt sätt. Flickorna skulle vara anspråkslösa men inte blyga – nyckelordet var naturlighet. Kultiveringen skulle sitta i ryggmärgen. Författaren visar att föräldrarna var måna om döttrarnas mentala välbefinnande och önskade dem lycka och kontroll över sina liv.

Ett annat mål med den utmejslade fostran var, enligt Parland-von Essen, att trygga adelskulturens fortbestånd. Döttrarna tilldelas en nästan instrumentell roll. Författaren tecknar en adel som i det sena 1700-talet var trängd från olika håll och den gemensamma, delade kulturen var en livboj, en rustning. I den adliga mentaliteten sammansmälte således det estetiska och det etiska med varandra. Genom att uppträda behagligt blev man moraliskt högre stående. I författarens beskrivning framträder en gruppcentrerad självbild som adeln odlade för att bekräfta legitimitet och position.

Dispositionen framgår främst under rubriken *Innehåll*. Jessica Parland-von Essen har valt att avstå från den traditionella inledningen med en samlad forskningsöversikt, syfte, definitioner och avgränsningar, uppläggning, material och metoder. Mycket av detta finns inflätat och utstrött i kapitlen och i noter, som författaren också påpekar. Dock saknar jag en introducerande inblick i det intellektuella arbetet bakom avhandlingen. Bland historiker, etnologer, socialantropologer och andra är det numera brukligt och accepterat att förena vetenskapliga krav med en närmast litterär form, ett slags narrativt skrivande. Denna frihet i valet av vetenskaplig stil undantar inte avhandlingsförfattaren från att inledningsvis redovisa sitt val som en del i insiktsprocessen och kunskapsförmedlingen, standardinslag som förväntas i ett akademiskt lärdomsprov. Jessica Parland-von Essen har valt ett lättillgängligt upplägg för avhandlingen, som en samling lärda betraktelser kring ett huvudtema och centrala figurer, utan att dock förenkla sina grundfrågor. Det som framstår som en underförstådd arbetsmetod kunde Parland-von Essen reda ut under disputationsakten, då val av skrivstil, läsart och språkväxlingar mellan 1700-tal och modern tid diskuterades.

Det handskrivna och det tryckta källmaterialet stödjer

varandra, vilket författaren visar i sin analys. De tryckta texterna speglar en epok i förändring, upplysningen, pedagogiska ideal, moraliteter i form av sagor, äventyrsberättelser, historia m.m. Parland-von Essen lyfter fram texter som byggstenar i den adelskultur hon vill frilägga. Det är kultur, adelskultur, som är det stora forskningsobjektet menar jag och vägen dit går via de spår som en rad högvälborna flickor och unga kvinnor lämnat i arkiven. Flickornas sociala bakgrund är mer komplex och varierad än vad som framgår vid en första granskning. Så faller i viss mån de två tyska prinsessorna, Hedvig Elisabet Charlotta och Sophia, båda med exceptionellt kort barndom, utanför den sociala ramen. De har dock lämnat efter sig edukationsplaner och skrivövningar som väl exemplifierar adelns bildningsideal för döttrarna vid denna tid. Parland-von Essen har hanterat problemet med det ojämna källmaterialet på ett noggrant och vetenskapligt ärligt sätt. Hon redovisar att det inte går att göra anspråk på hög representativitet utifrån ett material där tyngdpunkten är arkiv från två familjer, Armfelt och Frese. Övrigt material (från cirka åtta flickor) blir mer som förstärkande kitt i Parland-von Essens tankebygge kring adelskultur och döttrars utbildning.

Ett svårhanterligt begrepp är adel. Problemet är att förstå hur man uppfattade adel eller sin egen adlighet på 1700-talet. Parland-von Essens avhandling illustrerar omöjligheten att ge en enkel, entydig definition av adelsbegreppet. Författaren pendlar mellan en svagt konturerad bild av en splittrad adel, stadd i förändring, en adel på väg att tömmas på mening å ena sidan, å den andra en dominerande, tydlig bild av en samlad, enhetlig, orubblig adel, enig om att värna sina privilegier, legitimitet och plats i hierarkin. Parland-von Essen har valt ett perspektiv som fokuserar på adelns rädsla att försvagas, falla och upplösas, vilket hon också klart redovisat. Det som är intressant och imponerande i avhandlingen är samtidigt en svaghet eftersom författaren inte ger utrymme åt teorier om det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets adels modernisering, rekrytering och förnyelse nedifrån, inkorporering i den nya industrialismen och öppnare äktenskapsmönster. Den adliga självbilden i avhandlingen är rensad från sprickor och fula skuggor.

Författaren ansluter sig till den kulturhistoriskt inriktade humanistiska forskningen, särskilt den som studerar människan via språket och symbolerna, den semiotiskt inriktade historisk-antropologiska metoden. Hon har använt ett brett kulturbegrepp. Edukationen

analyseras som en del av kulturen, en kultur som alltså är skapad av människor, som i sin tur formas av den kultur de vuxit upp i och omges av. Jessica Parland-von Essen har framgångsrikt applicerat Lotmans teori om det kulturella minnet, inte bara som ett lager av texter utan även som en generativ mekanism. Hon skildrar grundligt hur adelskulturen i de kontexter hon valt i allra högsta grad var förenad med sitt förflutna genom minnet. Stundtals framstår adelskulturen som statisk och världsfrånvänd, en bild som författaren själv korrigerar genom att visa hur det kulturella systemet rör sig mot framtid och modernitet.

Kulturbegreppet är problematiserat och brydsamt i den meningen att de studerades definitioner av kultur, okultur och antikultur, ställs mot forskarens kulturbegrepp och gränserna mellan det deskriptiva, normativa eller kulturrelativistiska kulturbegreppet är stundom svåra att fånga. Även myterna om *den andre* som var i svang vid denna tid, såväl bland adeln som bland allmogen, spelar en roll i de olika kulturbegreppen. Adeln som civiliserad, kontrollerad och kultiverad, allmogen som okultiverad, grov, obscen, vild. Och tvärtom.

Författaren har skickligt kartlagt ett inifrånperspektiv, föreställningen/myten om den egna exklusiviteten, som var adelskulturens motor och som bestämde de sätt de tänkte på och hur de förstod sin värld. Parland-von Essen driver tesen om den europeiska adeln som nationellt men inte socialt gränsöverskridande, präglad av homogen självförståelse, språk, giftermålsmönster, manér, gester och värderingar. Vissa teman antyds, som t.ex. elitens mode och konsumtion, vilka väcker nyfikenhet och intresse och man hoppas att författaren återkommer till dem i sin framtida forskning.

Jessica Parland-von Essens avhandling är ännu en bit i det stora pussel om svenska adelskvinnors historia som bl.a. Ellen Fries och Sigrid Leijonhufvud började lägga. I beskrivningen och analysen av adelsflickornas utbildning på 1700-talet förmedlas mycken lärdom om flickors fostran, deras roller, och om viktiga ambitioner, motiveringar och mål i deras utbildning och socialisation. Med några få exempel har författaren fångat väsentliga drag i 1700-talets adelskultur genom att sätta luppen på spelet mellan några fäder och döttrar. Parland-von Essen deklarerar att hennes studie är kulturhistoriskt orienterad. I kulturhistoria är begreppet tradition centralt, och det har dragit till sig begreppet kulturell reproduktion, vars fördel, med historikern Peter Burkes ord, är att man utgår från att traditioner inte förs vidare automatiskt. Det behövs aktiva insatser och ansträngningar, trots

dolda strukturer, att föra traditioner, värderingar och symbolsystem vidare, från generation till generation. Jessica Parland-von Essen har på ett förtjänstfullt sätt beskrivit, tolkat och översatt sitt forskarmaterial på ett icke-formaliserat språk av skönlitterär karaktär, i dag vedertaget i humanistisk-vetenskapliga arbeten. Hon har bevisat att den färdiga avhandlingen föregåtts av rent vetenskapligt arbete med källorna, och att studien kommer att tåla kritik av andra forskare.

Angela Rundquist, *Djursholm*

Catarina Lundström: *Fruars makt och omakt: kön, klass och kulturarv 1900–1940*. Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2005. 303 s., ill. English summary. ISBN 91-7305-918-8.

Den fyndiga rubriken på Catarina Lundströms avhandling i historia är *Fruars makt och omakt: kön, klass och kulturarv 1900–1940*. Trots ordvitsen är rubriken mycket sakligt vald eftersom den på ett precist sätt fångar in det som avhandlingen handlar om. Titeln ”fru” ska i detta sammanhang förstås som en klassmarkör, det är inte vilken gift kvinna som helst det rör sig om, utan en fin fru från det bildade borgerskapet eller adeln. Mer specifikt handlar denna avhandling om fruarna Ellen Widdén (1866–1944) och Hanna Rydh (1891–1964), båda gifta med två efter varandra följande landshövdingar i Jämtlands län och verksamma under 1900-talets första fyra sekler. Med andra ord hörde de till en regional elit, med stor makt och auktoritet i kraft av att vara länets första fruar men samtidigt med omakt i kraft av att de var kvinnor i en patriarkal struktur. Lundström diskuterar pendlingen och dialektiken mellan fruarnas makt och omakt i relation till både kön och klass och med empiriska exempel hämtade från kulturarvsfältet. Bilden av en privilegierad grupp kvinnor med både symboliskt och reellt kapital och med ett stort handlingsutrymme, utmanas genom en djuplodande och nyanserad analys. Dessutom fokuseras en viktig strukturerande princip för mäns innehav av ämbeten och tjänster: att det finns en fru som tar hand om det som följer med den formella makten. Även om undersökningen är historiskt inriktad, känns innehållet i många stycken dagsaktuellt.

Avhandlingen är indelad i sex kapitel med sammanfattning och bilagor. I det inledande kapitlet gör författaren oss bekanta med undersökningens syfte, inte komprimerat i en enda mening utan presenterat

i fem olika frågeställningar. Dessa handlar om landshövdingefruarnas handlingsutrymme och gränserna för detta; vari deras verksamhet inom kulturarvsområdet bestod och hur denna kan analyseras i termer av kön och klass; hur kulturarvsområdet såg ut, vilka aktörer det fanns och vilken makt de hade; möjligheter och begränsningar i relation till en tillskriven kvinnlighet samt den fråga som genomsyrar hela avhandlingen: ”Hade landshövdingefruarna makt eller ej?” (s. 13). En annan formulering kommer några sidor senare: ”Jag har valt landshövdingefruar för att de som gifta kvinnor i en regional elit representerar status och makt men samtidigt också underordning och ofrihet. Med utgångspunkt i dessa kvinnors verksamheter kommer jag att undersöka hur kön och klass interagerar. Jag vill synliggöra samhällsprocesser via enskilda människors ageranden och göranden och har därför valt att ta utgångspunkt i två specifika kvinnor” (s. 29). Det är en intressant vinkling, eftersom det finns många förutfattade meningar om kvinnor i form av fruar till prominenta män i maktens elit under den tidsepok det här handlar om. Därför är det en angelägen uppgift att belysa hur denna makt var beskaffad ur ett könsperspektiv och att dessutom låta kön och klass mötas och blötas i diskussionen. Det är så lätt att avfärda elitens kvinnor som så privilegierade att de kunde göra sig onåbara i den patriarkala strukturen. Att så inte var fallet under det tidiga 1900-talet är något denna avhandling med all tydlighet visar.

Lundström går från att presentera syftet till att diskutera formen för undersökningen, nämligen vad det innebär att använda enskilda människor som utgångspunkt för att skildra större frågeställningar. Detta liknar för övrigt ett kulturhistoriskt förhållningssätt, att se hur det stora kommer till uttryck i det lilla och tvärtom. Att krypa nära personer och på så sätt nå ett mycket subjektivt perspektiv ställs mot ”traditionellt vetenskapliga anspråk på distans och objektivitet” (s. 29). Samtidigt är det i ett individperspektiv som vi kan förstå större skeenden och se hur människor agerar i vardagen utifrån kontinuitet och brott. I det stora arkivmaterialet rörande de två huvudpersonerna, har författaren haft som princip att välja ut det material som belyser problemställningarna.

I kapitel två, ”Landshövdingenskan: Länets första dam och det osynliga ämbetet”, presenteras avhandlingens båda huvudpersoner för läsaren, vilka samtidigt träder fram ur ett större sammanhang i relation till struktur, historia och praktik. En viktig grund till presentationen ligger i arkivmaterial bl.a. i form av brev, som Lund-